

LA TAULA DE FESTES MOVIBLES DE L'ARXIU DE SITGES

JOSEP-MARIA DUART I MONTOLIU

Transcripció i comentari paleogràfic de la Taula o Regla infalible per a trobar quiscun any les festes movibles per tostemps (pergamí del fons documental de l'Arxiu Històric de Sitges) que l'autor data al llarg de la segona meitat del segle XV. Hom inclou, a més, anotacions referents a la història de la mesura del temps, a l'ús civil i eclesiàstic d'aquesta taula de festes movibles i a les característiques de les festes litúrgiques movibles que s'hi esmenten.

LA TAULA DE FESTES MOVIBLES DE L'ARXIU DE SITGES

INTRODUCCIÓ

L'Arxiu Històric de Sitges conté, en el seu fons documental, una sèrie de pergamins⁽¹⁾—la majoria d'ells de caire notarial— entre els quals destaca un de calendari, escrit en català, que porta per títol: **'Taula o Regla infalibe per a trobar quiscun any les festes movibles per tostemps'**.⁽²⁾ En aquest pergami, després d'un seguit de dates, encapçalades pels noms de les festes mòbils litúrgiques més importants, i que abracen des del mes de gener fins a finals de juny, trobem sis línies manuscrites en les quals se'ns explica què cal fer per usar aquesta Taula o Regla. Aquest manuscrit és l'objecte del present estudi.

Quan parlem de dates mòbils en un calendari sempre pensem en la Setmana Santa, i més concretament en el diumenge de Pasqua. Si tenim nocions de cronologia eclesiàstica, sabrem que la Pasqua és el centre a través del qual giren totes les altres festes litúrgiques mòbils. Però també sabrem que hi ha festes eclesiàstiques que són inamovibles, fixes, com per exemple del dia de Nadal o el dia de Reis —l'Epifania—. Les festes movibles més corrents, com el Corpus Christi, la setmana de l'Ascensió, el diumenge de Pentecosta, el dimecres de Cendra, etc., apareixen en aquesta Taula de Sitges, juntament amb la Pasqua. I a més, també hi apareixen dos elements fonamentals per situar aquestes dates: el Nombre Auri i la Lletra Dominical.

El meu interès per la cronologia eclesiàstica medieval m'ha portat a aprofundir en aquesta Taula i el resultat és aquest breu treball que ara podeu observar. Abans de començar, però, voldria fer uns advertiments. En primer lloc comentar que, davant la disjuntiva de fer un treball tècnic de comentari paleogràfic del document o bé de fer un treball sobre cronologia medieval he optat per compaginar tots dos aspectes, i n'ha resultat un treball amb una primera part, dedicada a fer un comentari tècnic sobre els aspectes paleogràfics del pergami, i una segona part dedicada a donar llum sobre alguns aspectes fonamentals de cronologia medieval i antiga, sense cap pretensió de ser exhaustiu, sinó sempre amb la intenció de donar simples elements divulgatius per a entendre millor la Taula que ens ocupa.

Així doncs, sempre a partir del document, vull mostrar, de forma clara i entenedora, tots aquells elements mínims i necessaris per a entendre l'ús i fonament de la Taula. Hi ha molts tractats antics i no gaire bibliografia moderna sobre aquest tema que podran donar més llum a aquells que desitgin aprofundir en la mesura i el còmput eclesiàstic del temps.

COMENTARI PALEOGRÀFIC

Característiques generals

La Taula o Regla de festes movibles està escrita sobre un pergami de 363 mm d'amplada per 379 mm de llargada, en català, i manuscrita a una sola tinta, color sèpia, sense cap il·luminació ni ornamentació.

La caixa d'escriptura s'emmarca en 30 mm al marge esquerre i al dret, i 13 mm al marge superior per 10 mm a l'inferior. L'espai de quadrícula, pautaada, abraça un espai de 305 mm d'amplada per 317 mm de llargada, i està format per 10 columnes de 30 mm cadascuna, aproximadament. Hi ha 34 traçats lineals horitzontals, que en combinació amb els 11 de verticals formen una quadrícula de 340 espais rectangulars de 30 x 7 mm aproximadament, i 10 espais, un en cada capçalera de la columna de 30 x 25 mm aproximadament, en els quals es situa l'enunciat al que fa referència la columna i la seva primera dada.

El pergami està conservat en bon estat. Tan sols hi ha un estrip horitzontal que afecta a la casella 11 de la columna de 'Aure nombre', i algunes caselles mig esborrades, així com els primers mots de les línies 5 i 6 del text que són fàcilment visibles amb un llum d'infrarojos.

Tipus de lletra i braquigrafia

La majoria del document són números, escrits en lletra cursiva, als quals faré referència en un apartat especial d'aquest comentari. Pel que fa al text explicatiu de la part inferior del pergami està escrit en lletra humanística, tipus «littera grossa» textualis semicursiva del XV. La línia del títol està escrita en prehumanística cancelleresca cursiva, amb l'excepció de la columna de «Lletres Dominicals» que estan expressades totes elles en majúscules gòtiques. Els mots *Taula i Regla* del títol del document comencen amb majúscula gòtica, així com la inicial dels mots que fan de títol de cadascuna de les deu columnes.

Abans de comentar la braquigrafia d'aquest document cal tenir en compte la seva especificitat temàtica, que fa que les abreviatures siguin ràpidament comprensibles al lector, i a més, el fet que moltes d'elles són obligades per qüestions de espai. Destaquen les següents:

quiscu: quiscun (cadascun)

tosteps: tostemps (tots els temps, sempre)

nobre: nombre.

dncal: dominical.

qres.: quaresma.

leties: sincopació possible de lletanies.

trini.: trinitat.

sem.: senmana (setmana)

se.: senmana (setmana)

di.: dies.

d.: dies.

ja.: janer (gener)

fe.: febrer.

mar.: març.

ma.: març o maig, segons la columna en que està situada.

ab.: abril.

m.: maig.

juy.: juny.

ju.: juny.

Observem com les abreviatures dels mesos de l'any, així com dels mots '*senmanes*' i '*dies*' són arbitràries i es configuren segons l'espai hàbil a la casella on són col·locades. A part d'aquestes, en el text, tan sols hi fan aparició les usuals abreviacions de la 'm' o 'n'.

Els números

La seva aparició és constant en el document, donat el seu caràcter. Estan escrits en lletres minúscules, seguint la numeració romana. No hi apareixen guarismes. Cadascun d'ells estan precedits i acabats per un punt.

Com ja és normal en els manuscrits on apareixen llargues sèries numèriques, s'hi poden observar errors.⁽⁹⁾ L'error més usual és el de la repetició de la 'x' a l'inici del nombre. En trobem quatre d'aquests errors en tot el document, situats en els següents llocs:

columna 'Pasqua', casella 24, escriu: 'xxliii' i ha de dir 'liiii'.

columna 'Pasqua', casella 25, escriu: 'xxv' i ha de dir 'xv'.

columna 'Cincogesma', casella 4, escriu: 'xxiii' i ha de dir 'xiii'.

columna 'Lo diumenge de trini.', casella 35, escriu: 'xxx' i ha de dir 'xx'.

Com ja és normal en l'època del document, els números quatre i el nou són escrits per addició i no pas per substracció. Malgrat tot trobem casos ja de transició a la substracció com el dinou i el vint-i-nou. El número dinou està sempre escrit per la forma de substracció, excepte en la columna del '*aure nombre*', casella 27, i en la columna de la '*Septuagesima*', casella 12, que ho està per addició. El vint-i-nou apareix sempre per substracció. Podem deduir, doncs, que aquest document mostra ja el pas de transició de l'addició a la substracció, que s'efectuarà de ple a finals del segle XVI, usant-lo únicament en aquells casos en els quals és necessari per raons d'espai.

Els números estan expressats en la seva forma numeral, però hi ha caselles en les quals són representats en forma ordinal, situant una 'o' com a punt de la darrera 'i' del nombre en qüestió. S'esdevé així a la columna del '*aure nombre*', casella 27, amb el número dinou. També a

la columna de 'Senmanes y dies ...', caselles del la 23 a la 29, que fa referència al número nou. Apareix també a la columna de 'Cincogesma', casella 31, fent referència també al número nou. No apareix en forma ordinal en cap altra casella de la taula.

La llengua

El text està escrit en llengua catalana. Destacarem en aquest apartat alguns mots que val la pena tenir en consideració.

Janer: És l'únic dels mesos de l'any citats (del gener al juny) que usa una grafia diferent a l'actual. Antigament, també era usada la forma *giner* referida a aquest mot.⁽⁴⁾

Aure Nombre: Del llatí *aureus numerus*. La forma correcta actual és la de «Nombre Auri».⁽⁵⁾

Letra: grafia antiga del mot 'lletra'.

Senmanes: varietat estranya i poc usual del mot 'setmana'.⁽⁶⁾

Declaratio: Accepció semàntica del verb declarar que expressa el fet de posar en clar una idea o un pensament. En aquest cas ens manifesta la voluntat de posar en clar o de fer entenedora la Taula a la qual fa referència.

Scrita: supressió pròpia del llenguatge de l'època de la vocal 'e' davant la consonant 's' sorda.

Y: Forma antiga d'escriure la copulativa 'i' actual.

H: Apareix dos cops davant del verb haver en la seva forma 'has'. Es pronuncia muda i ja apareix en mots llatins com per exemple: *harmonia*.

Bixest: La forma correcta actual fóra la de 'bisext' o l'expressió 'any de traspàs'. El diccionari d'Alcover escriu com a forma correcta la de 'beixest' més propera a la del document. El seu origen llatí: *bisextus* és més proper a la forma actual que no pas a la del document.

TRANSCRIPCIÓ DEL DOCUMENT

Taula o Regla infalible per a trobar quiscun any les festes movibles per tostemps

Aure nombre	Letra dominical	Setmanes y dies de nadal fins a la quaresma	Septuagesima	Carnestoltes	Pasqua	Les lebes	Cincoesma	Lo diumenge de trinitat	Corpus cristi
XVI.									
V.	D.	.V.sem.VI.di.	XVIII.ja.	.III.fe.	.XXII.mar	.XXVI.abri.	X.maig	XVII.ma	.XXI.ma
	E.	.VI.sem.dies	XIX.ja.	.IIII.fe.	.XXIII.ma	.XXVII.ab.	.XI.maig	XVIII.ma	.XXII.ma
XIII.	F.	.VI.sem.I.di.	XX.ja.	.V.fe.	.XXIII.ma	.XXVIII.ab.	.XII.maig	XIX.ma.	.XXIII.ma
.II.	G.	.VI.sem.II.di.	XXI.ja.	.VI.fe.	.XXV.ma	.XXIX.ab.	.XXII.ma.	.XX.ma.	.XXIII.ma
	A.	.VI.sem.III.di.	XXII.ja.	.VII.fe.	.XXVI.ma	.XXX.ab.	.XIII.ma.	.XXI.ma.	.XXV.ma
X.	B.	.VI.sem.III.di.	XXIII.ja.	.VIII.fe.	.XXVII.ma	.I.maig.	.XV.ma	.XXII.ma.	.XXVI.ma
	C.	.VI.sem.V.di.	XXIII.ja.	.VIII.fe.	.XXVIII.ma	.II.maig.	.XVI.ma.	.XXIII.ma.	.XXVII.ma
XVIII.	D.	.VI.sem.VI.di.	XXV.ja.	.X.fe.	.XXIX.ma	.III.ma.	.XVII.ma.	.XXIII.ma.	.XXVIII.ma
.VII.	E.	.VII.sem	XXVI.ja.	.XI.fe.	.XXX.ma	.III.ma.	.XVIII.ma.	.XXV.ma	.XXIX.ma
	F.	.VII.se.I.di.	XXVII.ja.	.XII.fe.	.XXXI.ma	.V.ma.	.XIX.ma.	.XXVI.ma	.XXX.ma
XV.	G.	.VII.se.II.di.	XXVIII.ja.	.XIII.fe.	.I.abril.	.VI.ma.	.XX.ma.	.XXVII.ma	.XXXI.ma
.IIII.	A.	.VII.se.III.di.	XXVIII.ja.	.XIII.fe.	.II.abril.	.VII.ma.	.XXI.ma.	.XXVIII.ma	.I.juny
	B.	.VII.se.III.di.	XXX.ja.	.XV.fe.	.III.abril.	.VIII.ma.	.XXII.ma.	.XXIX.m	.II.juny
XII.	C.	.VII.se.V.di.	XXXI.ja.	.XVI.fe.	.III.abril.	.VIII.ma.	.XXIII.ma.	.XXX.ma	.III.juny
.I.	D.	.VII.se.VI.di.	.I.febrer	.XVII.fe.	.V.abril.	.X.maig.	.XXIII.ma.	.XXXI.ma	.III.juny
	E.	.VIII.sem.	.II.fe.	.XVIII.fe.	.VI.abril.	.XI.maig.	.XXV.ma.	.I.juny	.V.juny
.VIII.	F.	.VIII.se.I.di.	.III.fe.	.XIX.fe.	.VII.abril.	.XII.ma.	.XXVI.ma.	.II.juny	.VI.juny
	G.	.VIII.se.II.di.	.III.fe.	.XX.fe.	.VIII.abril.	.XIII.ma.	.XXVII.ma.	.III.juny	.VII.juny
XVII.	A.	.VIII.se.III.di.	.V.fe.	.XXI.fe.	.VIII.abril.	.XIII.ma.	.XXVIII.ma.	.III.juy.	.VIII.juy
.VI.	B.	.VIII.se.III.di.	.VI.fe.	.XXII.fe.	.X.abril.	.XV.ma	.XXIX.ma.	.V.juy.	.VIII.juy
	C.	.VIII.se.V.di.	.VII.fe.	.XXIII.fe.	.XI.abril.	.XVI.ma.	.XXX.ma.	.VI.juy.	.X.juy
XIII.	D.	.VIII.se.V.di.	.VIII.fe.	.XXIII.fe.	.XII.abril.	.XVII.ma.	.XXXI.ma.	.VII.juy.	.XI.juy
.IIII.	E.	.VIII.se	.VIII.fe.	.XXV.fe.	.XIII.abril.	.XVIII.ma.	.I.de juy.	.VIII.juy.	.XII.juy
	F.	.VIII.se.I.di.	.X.fe.	.XXVI.fe.	.XIII.ab.	.XIX.ma.	.II.de juy.	.VIII.juy	.XIII.juy
XI.	G.	.VIII.se.II.di.	.XI.fe.	.XXVII.fe.	.XXV.ab.	.XX.ma.	.III.juy.	.X.juy.	.XIII.juy
	A.	.VIII.se.III.	.XII.fe.	.XXVIII.fe.	.XVI.ab.	.XXI.ma.	.III.juy.	.XI.juy.	.XV.juy
XVIII.	B.	.VIII.se.III.	.XIII.fe.	.I.març.	.XVII.ab.	.XXII.ma.	.V.juy.	.XII.juy.	.XVI.juy
.VIII.	C.	.VIII.se.V.	.XIII.fe.	.II.març.	.XVIII.ab.	.XXIII.ma.	.VI.juy.	.XIII.juy.	.XVII.juy
	D.	.VIII.se.VI.	.XV.fe.	.III.mar.	.XIX.ab.	.XXIII.m	.VII.juy.	.XIII.juy.	.XVIII.juy
	E.	.X.se.di.	.XVI.fe.	.IIII.ma.	.XX.ab.	.XXV.m	.VIII.juy.	.XV.juy.	.XIX.juy
	F.	.X.se.I.di.	.XVII.fe.	.V.mar.	.XXI.ab.	.XXVI.m	.VIII.juy.	.XVI.juy.	.XX.juy
	G.	.X.se.II.di.	.XVIII.fe.	.VI.ma.	.XXII.ab.	.XXVII.m	.X.juny.	.XVII.ju.	.XXI.juy
	A.	.X.se.III.di.	.XIX.fe.	.VII.ma.	.XXIII.ab.	.XXVIII.m	.XI.juny.	.XVIII.ju.	.XXII.juy
	B.	.X.se.III.di.	.XX.fe.	.VIII.ma.	.XXIII.ab.	.XXIX.m	.XII.juy.	.XIX.juy	.XXIII.juy
	C.	.X.se.V.di.	.XXI.fe.	.VIII.ma.	.XXV.ab.	.XXX.m	.XIII.juy.	.XXX.ju	.XXIII.ju

1/ Per declaracio de la regla damunt escrita has de saber y entendre per quiscun any i aure-nombre que correm, y de endret del 2/ aure-nombre entra en la ralla devallant de les lletres dominicals y davalla per ralla avall y la (la) primera letra do- 3/ mincal concorrent que trobaras, segueix la ralla o linea per dreta y per aquella ralla o linea trobaras les setma- 4/ mes e dies de nadal a carnestoltes, trobaras la septuagesima, carnestoltes e totes les altres festes movibles per son ordre. 5/ Has de saber que en l any de bixest correns dues lletres dominicals; has te de regir de nadal a sanct matià per la pri- 6/ mera letra dominical, y de sanct matià anant, de la darrera.

Matia: Actualment Macià. Nom propi d'home que a voltes també trobem escrit de forma castellanitzada per 'Maties' o 'Matias'. Prové del llatí bíblic *Matthia*, nom de l'apòstol que substituï a Judes Iscariot.

Quiscun: Té altres formes variants com: «quiscú», «quiscun», «quascú» o «quascun». S'usa com a pronom, o bé com a adjectiu, del qual es té la prova escrita més antiga l'any 1274.⁽⁷⁾ El seu ús és normal en el dialecte valencià. La seva etimologia és del llatí *quisque unum*.

Tostemps: Adverbi, del qual es té constància a partir del s. XIII, que prové etimològicament de la contracció de 'tots' i de 'temps'.

Datació del document

Resulta curiós que un document com aquest, tot ell farcit de dates, no estigui datat. Malgrat tot, podem pensar que, certament, el més lògic de tot és que no ho estigui, de datat, ja que precisament és una taula que serveix tant per al temps present com per al futur i també per al passat. El fet de centrar-la en un any no tindria cap sentit.

Per situar-la en un temps concret hem de partir d'un fet: aquesta Taula **està fonamentada en el calendari julià**. Ens basem en els següents punts per donar aquesta afirmació:

a) la Taula no conté les **epactes**,⁽⁸⁾ que són necessàries per situar, després de la reforma gregoriana del 1582, la Pasqua. Amb la Lletra dominical solament no es pot trobar la Pasqua en el calendari gregorià.

b) la Taula, tal com la trobem, no és vàlida per als anys posteriors al 1582.⁽⁹⁾ Sí que és vàlid el Nombre Auri, però no la Lletra Dominical, ja que la reforma gregoriana, en un dels seus aspectes, consistí a suprimir 10 dies i això alterà la correlació que seguien les Lletres Dominicals. A més, ja hem vist que la lletra en la qual està escrit el document es pot datar al llarg del segle XV.

Així doncs, hem de concloure que: per una part aquesta Taula és **anterior a l'any 1582**, o sia, anterior a la reforma gregoriana del calendari, i que, per una altra, segons el tipus de lletra, es pot situar al llarg de la **segona meitat del segle XV**.

Anotacions al document

A part dels usuals errors en la numeració, que ja he comentat en l'apartat corresponent, voldria fer esment a un parell més d'errors de transcripció que apareixen en el document.

En la línia 2 de text explicatiu, situada al capdavall de la taula, trobem la repetició de l'article 'la' davant del mot 'primera' que ha estat esborrat, però encara és perfectament visible a simple vista.

Al final de la línia 3 i principi de la 4 del text explicatiu trobem: 'trobaràs les senma/ nes e dies de nadal a carnestoltes...'. Aquests mots fan referència a la tercera columna de la Taula que porta per títol 'Senmanes y dies de nadal fins a la quaresma'. Crec que val la pena tenir present que el cicle de la quaresma s'inicia el dimecres de cendra, i el carnestoltes que s'expressa a la Taula fa referència al dimarts anterior al dimecres de cendra. Es copsa així una confusió, ja existent aleshores com ara, entre aquestes dues dates.

LA MESURA DEL TEMPS

El fet de mesurar el temps és una de les preocupacions més antigues de l'home. Calia trobar una fórmula, útil, fàcil de mesurar i, a més, sense errors, que permetés projectar el futur, celebrar el passat i mantenir el present. Lògicament, la fórmula que donés estructura a la mesura del temps havia de ser **cíclica**. Els cicles, ja siguin solars —que anomenem **any**— basats en el pas de les estacions, o lunars —anomenats **mesos**—, poden ser llargs o curts. Normalment són d'uns quants anys i es van renovant, indefinidament, cada cop que acaben. L'**era**, en canvi, es defineix en el seu començament d'acord amb un esdeveniment convencional, com per exemple la nostra actual, anomenada cristiana perquè s'inicia amb el naixement de Jesucrist.

Els cicles es fonamenten normalment en fenòmens astronòmics de durada calculable, combinacions aritmètiques o bé en nocions mitològiques.⁽¹⁰⁾ Durant l'antiguitat, un dels cicles més usats és l'anomenat de **la indicció**, instaurat per Constantí (356-357 d. C.). És un cicle de 15 anys i la seva utilitat, inicialment, era bàsicament fiscal.

A part de mesurar torns cíclics o de recordar i iniciar eres, calia regular un període concret de temps que servís com a punt de referència. Aquest és l'any. L'any solar o **tròpic** dura exactament 365 dies, 5 hores, 48 minuts i 46 segons. Tan sols li manquen 11 minuts i 14 segons per a valer 365 dies i $\frac{1}{4}$. El cicle lunar o **sinòdic** dura, exactament, 29 dies, 12 hores, 44 minuts i 14 segons; un xic més, doncs, de 29 i $\frac{1}{2}$ dies. I en el còmput d'aquestes mesures rau el primer calendari de l'antiguitat de característiques semblants al nostre actual: el calendari julià.

El Calendari Julià

Promulgat per Juli Cèsar, l'any 45 a. C., pren com a mesura de l'any 365 dies i $\frac{1}{4}$. Per poder solucionar aquest $\frac{1}{4}$ de dia, el calendari preveu un any amb un dia de més cada quatre anys.⁽¹¹⁾ Malgrat tot li manquen 11 minuts i 14 segons perquè l'any tingui la durada que realment li correspon. Aquest error s'acumula al llarg dels anys i fa que arribi un moment en el qual la inexactitud del calendari és ja patent i s'imposi una reforma. Serà l'any 1582. I la reforma donarà lloc al calendari gregorià, vigent fins als nostres dies.

El Calendari Gregorià

Així doncs, el papa Gregori XIII, amb la seva reforma, ajusta el calendari fent que es restin 10 dies de l'any en curs, per tal d'arranjar l'error temporal que s'havia acumulat. Segons el manuscrit 1116 del fons de reserva de la Biblioteca de la Universitat de Barcelona,⁽¹²⁾ que correspon a un breviari, sense data, però datable a la segona meitat del XVIII; aquest expressa de la següent forma les característiques principals de la reforma gregoriana:

«1. Tragué los 10 dies de més, en que s'havien avançat lo any civil, manant que lo dia **5 d'octubre** fos aquell any (de 1582) lo **15 d'octubre**; ab que quedà lo equinocci verno a 21 de març

»2. Ordenà fossen 'in posterum' exclosos del numero de 'bissextiis' los anys centenars, a excepció dels quarts.

»3. Manà Gregori XIII substituïxse lo cycla de las epactas de Lilis al 'Aureus Numerus'».

El dia 5 d'octubre de 1582 passà a ser automàticament el dia 15 d'octubre del mateix any. I a més, per tal d'evitar un altre cop l'error, s'establiren cicles de quatre anys, dels quals un era de traspàs o **bisext**, excepte aquells anys seculars acabats en dos zeros, i excepte el 1600 i els altres seculars múltiples de 400. D'aquesta forma, doncs, podrem observar com el proper any 2.000, que pròpiament no hauria de ser de traspàs, ho serà en virtut de les disposicions del papa Gregori XIII.

El Calendari Eclesiàstic

Aquest és el calendari, que prenent com a base els anteriors calendaris esmentats, actua en funció de les necessitats litúrgiques—fonamentades en la repetició del cicle de la vida de Jesucrist— i, per tant, marca la vida dels creients i de tota la cristiandat. Es basa en els cicles solar i lunar alhora, i d'aquí la seva dificultat. La seva composició és doble: per una banda hi ha festes **fixes**, com Nadal, Epifania i els diumenges; i per una altra banda, les festes **movibles**, com la Pasqua, Pentecostés, Corpus Christi, etc. Al voltant d'aquestes festes mòbils es defineixen els cicles litúrgics de l'Advent, la Quaresma, la Pasqua, etc.

Els antics delimitaren unes formes per trobar, de forma clara i vàlida per a tots els anys, la situació exacta d'aquestes festes movibles en el calendari. A través de taules o de fórmules aritmètiques localitzaven la principal d'aquestes festes: la Pasqua, i a partir d'aquesta totes les altres. Quins eren els mètodes que usaven? Només cal fullejar qualsevol dels manuals de cronologia que es citen a la bibliografia per adonar-se ràpidament de la complexitat dels càlculs necessaris per situar la Pasqua. Tan sols per explicar millor la Taula que ens ocupa, faré referència als dos mètodes que aquesta cita: la **Lletra Dominical** i **Nombre Auri**.

La Lletra Dominical

El càlcul d'aquesta lletra és la clau per solucionar els problemes referents als dies de la setmana. Partint del fet que els dies de la setmana

són set, la lletra dominical anirà de la 'A', que és la primera lletra de l'alfabet, a la 'G', que n'és la setena. Aquest cicle es repeteix constantment, de tal manera que tots els dies de l'any tindran la seva corresponent lletra dominical. El problema està en definir la primera lletra, que és la que serveix de base per distribuir totes les següents. Aquesta correspon al dia del mes de gener en el qual caigui el primer diumenge de l'any. Per exemple, si el primer diumenge de l'any cau el 4 de gener, la lletra dominical d'aquest any serà la D.

El problema s'esdevé els anys de traspàs, però té fàcil solució. Els anys de bisext tenen dues lletres dominicals. La primera que correspon des del primer de gener fins al dia 24 de febrer, i la segona des del 25 de febrer fins a la fi de l'any. Això pel que fa al calendari julià, al qual correspon la Taula que analitzarem tot seguit. Per al calendari gregorià, la primera lletra s'usa fins al 29 de febrer i la segona a partir de l'1 de març. En el següent apartat d'aquest treball, quan expliquem el funcionament de la Taula Perpètua de Sitges, donarem les fórmules i sistemes necessaris per trobar la lletra dominical de qualsevol any.

El Nombre Auri

El Nombre Auri, nomenat així perquè era escrit en or a la plaça d'Atenes i en els calendaris antics. Es basa en la relació entre l'any solar i el mes lunar, per poder torbar la Pasqua —que depèn de la lluna— un cop sabuts els dies de la setmana de tot l'any a través de la lletra dominical. En l'antiguitat, per tal de fer aquesta relació, s'usava l'anomenat **cicle de Menton**, segons el qual s'estableix un cicle de 19 anys. Es creia que cada cop que començava aquest cicle, passats dinou anys, les llunacions es repetien exactament. Però recordem que l'any, segons el calendari julià, dura 365 dies i 1/4. Com que això no els quadrava a l'hora de fer-ho coincidir amb les llunacions establiren que dels dinou anys del cicle, dotze fossin de setze llunacions, i set de tretze llunacions. A partir del Nombre Auri es pot trobar l'**epacta**, xifra que ens defineix quina és l'edat o estat de la llunació el primer de gener de cada any.

La cronologia a la ciència medieval

L'estudi de la cronologia a l'Edat Mitjana ha anat sempre lligat a la ciència astronòmica, i per tant a l'estudi de la física i la matemàtica. Sobre

aquest tema hi ha abundants estudis, dels quals cal destacar els de **Josep Maria Millàs Vallicrosa** i de **Joan Vernet i Ginés**.⁽¹³⁾

Existia un aparell, d'ús molt conegut en època medieval, nomenat **Astrolabi**. És com una mena d'armilla portàtil que s'usava per mesurar l'altura dels astres. L'astrolabi, sembla ser, era ja conegut pels egipcis al segle III a. C. Els àrabs, els grans científics medievals, foren els que el milloraren més elaborant-lo de forma circular, de tal manera que subjectant-lo per un fil i orientant-lo cap a l'astre que es volia mesurar, proporcionava les dades necessàries. Podia determinar l'hora solar, i calcular, a través del cicle solar, les lletres hebdomadàries de cada mes.

A Catalunya l'astrolabi és introduït pels àrabs al segle X, i partir d'aquí pren difusió per Europa. Al monestir de Ripoll es copien tractats d'ús de l'astrolabi i de ciència astronòmica. Es conserven, també, tractats d'astrolabis àrabs de València del segle X, d'**Ibrahim ben Said Assahli**, estudiats tots ells, i alguns transcrits i traduïts, pels autors més amunt esmentats.⁽¹⁴⁾ L'ús dels astrolabis i dels còmputos astrològics foren corrents també en la navegació.

ÚS DE LA TAULA O REGLA DE FESTES MOVIBLES

Si sacerdos computus ecclesiasticus ignorat, vix in eo nomen sacerdotis constabit.⁽¹⁵⁾ Fins i tot indigne del seu nom de sacerdot, ens diu Sant Agustí, és aquell qui ignora el còmput eclesiàstic. Per evitar tal situació es feren taules perpètuas, com la que ara explicarem, però inintel·ligibles per a profans que abans no tinguessin mínimes nocions de cronologia. Nosaltres ja hem vist les definicions dels dos elements que necessitem per usar aquesta taula perpètua: la lletra dominical i el nombre auri. Passem, doncs, a veure com calcular cadascun d'ells.

El nombre auri

Seguint la regla que està escrita al peu de la Taula⁽¹⁶⁾ ens diu que el primer que hem de saber és el Nombre Auri. Ja hem dit que aquest forma part d'un cicle de dinou anys. El primer d'aquests anys, segons

definició del Concili de Nicea, fou el 1r. a. C. Així doncs, la fórmula per localitzar-lo és la següent:

$$\text{Nombre Auri} = \text{la resta de } \frac{\text{Any} + 1}{19}$$

L'«Any» indica el número de l'any del qual volem saber el Nombre Auri, i aquest serà la resta de la divisió. Fixeu-vos en l'exemple següent: Volem trobar el Nombre Auri de l'any 1432. Aplicant la fórmula hem de sumar $1432 + 1$ i ens dona 1433. Aquest resultat el dividim per 19 i dona 75,4; però la resta d'aquesta divisió és 8. Així doncs, podem dir que el Nombre Auri de l'any 1432 és 8.

En el cas que la resta de la divisió sigui 0, o sia que la divisió és exacta, aleshores el Nombre Auri és sempre 19.

La lletra dominical

Un cop calculat el Nombre Auri, i seguint les instruccions que se'ns especifiquen al final de la Taula, hem de cercar quina és la lletra dominical de l'any en qüestió. Per fer-ho cal, en primer lloc, fer uns càlculs matemàtics, i tot seguit confrontar el resultat en una taula de lletres dominicals. Vegem-ho.

Com ja en dit, en el calendari julià s'intercala un dia cada 4 anys, i això fa que les successions de lletres dominicals es repeteixin en períodes de 28 anys. D'acord amb això cal aplicar la següent fórmula:

$$\text{Lletra Dominical} = \text{la resta de } \frac{\text{Any} + 9}{28}$$

Un cop obtingut **la resta** d'aquesta divisió cal aplicar la següent taula per trobar, definitivament, la lletra dominical:

Resta	0	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14
LD	A	GF	E	D	C	BA	G	F	E	D	B	A	G	FE	D

Resta	15	16	17	18	19	20	21	22	23	24	25	26	27
LD	C	B	AG	F	E	D	CB	A	G	F	ED	C	B

S'observa que hi ha alguns números de la resta als quals corresponen dues lletres dominicals. Aquests són els anys de traspàs. En aquest cas, i sempre segons el calendari julià, cal seguir la primera de les dues lletres fins al 24 de febrer —tal i com ens indica a la Taula Perpètua, fins al dia de sant Macià,⁽¹⁷⁾ el vint-i quatre de febrer— i la segona lletra, després d'aquest dia fins al final de l'any. Pel que fa al calendari gregorià, cal fer el mateix, però fins al 29 de febrer.

Seguint amb l'exemple de l'any 1432, aplicarem la fórmula per trobar la seva lletra dominical. $1432 + 9$ és igual a 1441. Això, dividit per 28, ens dona 51,4. La resta d'aquesta divisió és: 13. Si anem a la Taula de les lletres dominicals comprovarem que per a un resta 13 corresponen dues lletres: la F i la E, per aquest ordre. Això ens indica que l'any 1432 és un any bisext i que fins al dia 24 de febrer es regirà per la lletra dominical F i a partir de 25 de febrer per la lletra E.

Exemple pràctic d'ús de la Taula

Hem vist ja que l'any 1432 té com Nombre Auri el 8, i per Lletres Dominicals la F i la E, ja que és bisext. Continuem amb la Taula i les seves indicacions i veiem com ens diu que, a partir del Nombre Auri, hem de cercar, davallant per les lletres dominicals, la lletra de l'any en qüestió. Ho fem i ens dona el següent resultat:

- Des de Nadal fins a la Quaresma manquen 10 setmanes i 1 dia.
- La Septuagèsima és el 17 de febrer
- Carnestoltes, el 4 de març
- Pasqua, el 20 d'abril
- Les lletanies el dia 25 de maig
- Pentecosta o Cincogesma, el 8 de juny
- El diumenge de Trinitat, el 15 de juny
- i el Corpus Christi, el 19 de juny.

Haureu observat que, a partir de Carnestoltes, hem pujat a la columna de sobre, a la de la lletra E, i per aquesta hem seguit fins al final. Aquest és el sistema a seguir per als anys de traspàs.

Finalment, cal recordar que aquesta taula no serveix per als anys posteriors al 1582.

LES FESTES MOVIBLES

En aquest apartat intentarem donar una ràpida visió a les festes movibles que apareixen a la Taula que ens és motiu d'estudi. Ja hem esmentat en apartats anteriors que el calendari eclesiàstic es compon de festes movibles i fixes. Les movibles giren sempre a l'entorn de la Pasqua. Així doncs, començarem per aquesta, i seguirem després amb el mateix ordre que ens dóna la Taula que estudiem.

Abans, però, d'entrar en l'anàlisi detallada de cadascuna de les festes movibles, cal recordar que aquestes es mouen dins d'uns àmbits marcats pel Calendari litúrgic eclesiàstic. Aquest calendari fou modificat darrerament pel Papa Pau VI, l'any 1969, com a resultat de les reformes del Concili Vaticà II.⁽¹⁸⁾ Aquests canvis simplificaren substancialment l'esquema del calendari litúrgic eclesiàstic.

La Pasqua

Segons alguns càlculs duts a terme per estudiosos, sembla ser que Jesucrist va morir a la creu el divendres 7 d'abril de l'any 30 de la nostra era, evidentment.⁽¹⁹⁾ Però no és pas a partir d'aquesta data que es situa la Pasqua en el temps com el diumenge següent a aquest fet, sinó que aquesta és localitzada per altres fets, que són els que determinen aquesta possible data. Expliquem-nos. El Concili de Nicea, celebrat l'any 325, marca quatre condicions per situar la Pasqua en el calendari:

a) caure en diumenge.

b) aquest diumenge ha de ser el 14è dia de la lluna pasqual. Si aquest 14è dia de llunació cau en diumenge, s'entén que la Pasqua és el següent diumenge.

c) Lluna pasqual és aquella en la qual el seu 14è dia té lloc en o immediatament després de l'equinocci de primavera.

d) L'equinocci de primavera té lloc invariablement el 21 de març.⁽²⁰⁾

Així doncs, la Pasqua, data central del calendari cristià, tindrà lloc sempre entre el 22 de març i el 25 d'abril. Aquestes són les dates que, consecutivament, estan escrites en la columna referent a la Pasqua de la Taula Perpètua, objecte del nostre estudi.

No crec que calgui esmentar en aquest treball la importància litúrgica i civil d'aquesta data. Actualment, la seva importància civil pot semblar més relativa, però sovint preguntem: quan cauen les vacances de Setmana Santa? O no ens queixem a voltes: aquest any el segon trimestre és massa curt, o massa llarg! Recordo: és el centre de la vida cristiana, i aquesta ha impregnat la nostra societat al llarg de segles i segles. Creiem que sobren comentaris sobre la seva importància.

Setmanes des de Nadal fins a la Quaresma

En aquesta columna de la Taula se'ns expliciten les dates, expressades en setmanes i dies, que manquen des del dia de Nadal —festa fixa del calendari litúrgic que es celebra, com és sabut, el 25 de desembre— fins a l'inici de la Quaresma⁽²¹⁾ el dimecres de Cendra —festa movible del calendari litúrgic—.

De les taules consultades, no n'hi ha cap que usi aquesta columna. Possiblement l'ús d'aquesta columna fos únicament per poder calcular els diumenges que hi ha entre la festa fixa de Nadal i la mòbil del dimecres de cendra. El nombre d'aquests diumenges pot oscil·lar entre sis i nou. Podríem dir, doncs, que el que defineix aquesta columna és pròpiament el període actualment anomenat ordinari o de «durant l'any» del calendari litúrgic, tot i estar emmarcat aquest en l'antic cicle de Nadal, i inici del cicle pasqual.

La Septuagèsima

Aquesta festa correspon al novè diumenge abans de Pasqua. Es pot celebrar entre el 15 de gener al 21 de febrer. Manquen, doncs, des

d'aquesta data fins a la Pasqua 63 dies. Marca, aquest diumenge l'inici del cicle litúrgic de la Pasqua. Abans de la quaresma hi ha dos diumenges més que reben el nom de Sexagèsima i Quinquagèsima.⁽²²⁾ El dissabte anterior a aquesta dominica es tanca el cicle de Nadal, i amb ella es celebra que manquen tres setmanes per al primer diumenge de Quaresma.

Carnestoltes

Sota aquest títol s'indica el dimarts de Carnaval o Carnestoltes, tot i que també podien ser dies de Carnestoltes els tres anteriors al dimecres de cendra, data en la qual s'inicia la Quaresma.

Etimològicament, el mot carnestoles prové del llatí *carnes toltes* que vol expressar literalment «carns llevades». Manifesta, doncs, aquest mot, l'antic costum d'abstenir-se de menjar carn aquest dia. Apareixen en documents dos tipus de carnestoltes, el d'Advent i el de Quaresma. Són dies en els quals el poble fidel s'abstenia de menjar carn. Posteriorment, el mot Carnestoltes ha passat a significar el típic i famós ninot de palla que simbolitza l'arribada de la rauxa en el període festiu de carnaval.

El dimarts de Carnestoltes, segons la Taula, pot caure entre el dia 3 de febrer i el 9 de març.

Les Lletanies

Les dates que apareixen a la columna sota el títol de «Les Leties» van des del 26 d'abril al 30 de maig, de forma correlativa. Corresponen a marcar el diumenge abans del dijous de l'Ascensió. Aquesta setmana rep el nom de **setmana de les lletanies**. És propi durant aquesta setmana celebrar processons, oracions i penitències. Sembla ser que aquestes processons i penitències tenen el seu origen en les pregàries que es realitzaven per demanar la fi de les pestes que flagel·laren el Principat el segle XIV i XV. També és anomenada aquesta setmana com la de les **lledànies** o **leties**.⁽²³⁾

La Cincogesma

Aquest mot pot acceptar diferents variants en el llenguatge antic tals com: cinquagèssima, cinquaesma i cincogema. L'Església celebra aquesta festa set setmanes després de la Pasqua, en memòria de la vinguda de l'Esperit Sant als apòstols, tal com ens narren els Fets dels Apòstols. Actualment, és celebrada i coneguda com la festa de la Pentecosta.

Segons la Taula, aquesta festa s'esdevé entre el 10 de maig i el 13 de juny.

El Diumenge de Trinitat

Festivitat en honor de la Santíssima Trinitat. Fou introduïda en el calendari litúrgic pel papa Joan XXII l'any 1334. Es celebra set dies després de la Pentecosta o Cincogesma, i pot caure, així, entre el 17 de maig i el 30 de juny.

El Corpus Christi

Festa solemníssima de l'Església que es celebra el segon dijous després de la Pentecosta, i que commemora la institució de l'Eucaristia. Fou establerta aquesta festa l'any 1264 pel papa Urbà IV, però no arrelà als Països Catalans fins a l'any 1316, quan el papa Joan XXII li dona un nou impuls a la seva celebració.

S'esdevé, segons la Taula, entre el 21 de maig i el 24 de juny. En aquesta data s'acostumen a fer grans processons, amb la participació eclesiàstica sota la presidència de l'Eucaristia, però també amb balls de bastons, gegants, etc. Els carrers per on passa aquesta processó eren enramats amb murtra, romaní i altres plantes aromàtiques. És de tots conegut el ressò d'aquestes processons, encara avui, a la vila de Sitges.

UTILITAT DE LA TAULA O REGLA DE FESTES MOVIBLES

Utilitat eclesiàstica

No cal fer més comentaris sobre l'ús eclesiàstic d'una taula de festes litúrgiques movibles com la que ens ocupa. Algunes precisions sobre la litúrgia i el seu calendari, així com l'ús que d'ell es deriva, ja han anat apareixent al llarg del present estudi. Destaquem-ne, però, algunes consideracions més.

Taules d'aquesta mena solien anar adjuntades als breviaris eclesiàstics com a complement imprescindible amb infinitud d'utilitats. Els missals actuals també inclouen una taula litúrgica perpètua. Cal tenir present que alguns sacraments, com per exemple el del matrimoni o el de l'ordre sacerdotal, no es podien administrar en determinants moments de l'any litúrgic, així com també el fet que en certs períodes o dies era preceptiu el dejuni. Aquests fets s'havien de preveure amb temps per part del sacerdot. També és important la prevenció de fets com les processons, la celebració de les festes litúrgiques principals, etc.

Veiem, doncs, com ja deia Sant Agustí en el fragment citat amb anterioritat, el sacerdot no pot ignorar mai el còmput eclesiàstic, ja que al voltant d'ell giren tots els esdeveniments importants de les celebracions eclesiàstiques.

Utilitat civil

Si tenim present que, en el moment històric en el qual s'usa el document que ens ocupa, el temps litúrgic i el temps civil van força-ment lligats, de tal manera que el civil és gairebé incompreensible sense l'eclesiàstic, entendrem la finalitat d'aquest apartat. Altrament, només cal pensar que, avui dia, malgrat que tinguem el sentiment que la nostra societat és plenament civil, el calendari i la majoria de les festivitats importants es regeixen segons el calendari eclesiàstic, i més concretament fins i tot el seu còmput no ha estat variat des de la reforma gregoriana de 1582.

La hipòtesi que pretenc formular en aquest estudi és la de la utilitat civil, i no eclesiàstica, del document que ens ocupa. Em fonamento en les següents consideracions:

- El fons de l'Arxiu Històric de Sitges prové fonamentalment del municipi de la vila, i de donacions particulars. L'arxiu eclesiàstic parroquial no ha estat transferit al fons de l'Arxiu Històric.

- El document que ens ocupa no ha estat doblegat. Això, juntament amb les seves dimensions i estructura gairebé quadrada, ens fa creure que difícilment podia estar inclòs en un breviari, com era normal de fer amb aquest tipus de taules.

- Els termes en els quals estan redactades les explicacions de l'ús de la Taula, així com la seva mateixa capçalera, no denoten explícitament cap referència clara d'ús litúrgic. El títol fa esment de '*festes movibles per a tostemps*' i no menciona cap referència a festes eclesiàstiques ni a festes litúrgiques. És clar que també podríem pensar que no fóra necessari de fer-ho. Però pel que fa a l'explicació de l'ús de la Taula que trobem a la part inferior del pergamí, en sis línies, està redactada de tal forma que suposa l'ús normal de persones no versades en la manipulació de taules com aquesta. La seva explicació és excessivament detallada. El fet, però, que no se'ns expliqui en aquestes línies la forma de trobar el nombre auri i la lletra dominical no ens ha d'estranyar, ja que normalment, al llarg de l'any, aquestes dues dades eren sabudes per les persones que es dedicaven a afers públics de forma normal.

Per què una Taula d'aquesta mena pot tenir un clar ús civil? Només cal aprofundir un xic en la documentació notarial de l'època que trobem a l'Arxiu Històric de Sitges, per adonar-nos de la importància de l'ús civil de la Taula. Podem veure en la documentació citada com els contractes d'arrendament temporals, com per exemple la fleca o la carn, parteixen normalment d'una festivitat o data fixa, com per exemple el primer d'any o el dia de Nadal, però acaben en una data movable, per exemple el carnestoltes.⁽²⁴⁾ D'aquí la utilitat de la primera columna de 'Senmanes y dies de nadal fins a la quaresma' ja que no és el mateix fer un contracte per a sis setmanes i tres dies, que fer-lo per a nou setmanes i quatre dies, per exemple.

Si aprofundim en la documentació de l'època, podríem posar molts exemples en els quals es fa imprescindible l'ús d'una taula d'aquestes

característiques. És per això que **podem concloure que el document que ens ocupa era d'utilitat eminentment civil, i no eclesiàstica.**

NOTES

- (1) A l'Arxiu Històric de Sitges (A.H.S.) existeix una col·lecció de vuitanta pergamins, de procedència municipal i patrimonial, així com també de donacions de particulars. Vegeu PANYELLA, Vinyet: *Arxiu Històric Municipal de Sitges*. Departament de Cultura. Generalitat de Catalunya. Barcelona, 1982.
- (2) A.H.S., pergami núm. 59, 363x379 mm.
- (3) Vegeu MILLARES CARLO, Agustín: *Tratado de paleografía española*. Espasa Calpe, Madrid. 1983. També: GARCÍA VILLADA, Zacarías: *Paleografía española*. El Albir. Barcelona, 1982.
- (4) Segons el diccionari català d'Alcover, la forma «giner» és usada en un document de 1270, i la de «janer» en la Crònica de Muntaner C. 37.
- (5) Segons el diccionari de la llengua catalana de la Fundació Enciclopèdia Catalana.
- (6) Segons el diccionari català d'Alcover apareix en un document de 1485.
- (7) Segons el diccionari d'Alcover.
- (8) Per *epacta*, mot d'origen grec, entenem aquell número que indica l'edat de la lluna en iniciar-se l'any. O sia, el número de dies que hi ha des de la darrera lluna nova de l'any fins al primer de gener de l'any següent.
- (9) Fet que reafirmen els especialistes i que podem comprovar en les taules perpètuas, any per any, que trobem a VIVES, J.
- (10) García Laragueta, Santos A.: *Cronología (Edad Media)*. Universidad de Navarra, Pamplona, 1976: Conté explicacions i exemples de cadascuna de les formes cícliques del còmput cronològic antic. pp. 9 i ss.
- (11) Aquest dia era el 24 de febrer, i es creia que es marcava l'equinocci. D'aquesta forma, doncs, es fixà el calendari julià com *bi sexto kalendas martii*. D'ací el seu nom d'any bisext. Vegeu VIVES, J. *Manual de cronología española y universal*. CSIC. Madrid, 1953.
- (12) *Breviari i Missal*, en català, paper, segona meitat del segle XVIII, 203 f., 155x105 mm. Conté un llarg apèndix que és un tractat de cronologia amb sis taules explicades. Ms. núm. 1116, segons Miquel Rosell, Francisco, *Inventario general de manuscritos de la Biblioteca de la Universidad de Barcelona*. Madrid, 1961.
- (13) MILLAS VALLICROSA, Josep Maria: *Assaig d'història de les idees físiques i matemàtiques a la Catalunya medieval*. «Estudis Universitaris Catalans», sèrie monogràfica n. 1, Barcelona, 1931. VERNET GINÉS, Joan: *Estudios sobre la historia de la ciencia medieval*. UB-UAB, Barcelona, 1979.

- (14) MILLAS VALLICROSA, J.M.: *Assaig d'història...*, op. cit. conté en els seus apèndixs la transcripció dels principals tractats astrològics de Ripoll i València del segle X, així com una sèrie de làmines il·lustratives d'aquests.
- (15) *Breviari i Missal...*, op. cit.
- (16) Vegeu transcripció del document.
- (17) El dia 24 de febrer correspon, segons el santoral, al dia de Sant Macià. Ja hem comentat que era el dia de traspàs en el calendari julià. Es conserven dites populars que així ho expressen, com per exemple: *Per sant Maties / març al cap de cinc dies, / però si és any de traspàs / al cap de sis dies el trobaràs.*
- (18) El calendari litúrgic que reformà Pau VI l'any 1969 era el resultat dels decrets del Concili de Trento que establí el papa Pius V (1566-72). Vegeu Decret de la Santa Congregació de Ritus del 21 de març de 1969, Ciutat del Vaticà.
- (19) PÉREZ MILLÁN, J.: *El calendario, su origen, evolución y reforma.* «Compostellanum» núm. 1 (1956), Santiago de Compostela, 1956.
- (20) *Breviari i Missal...*, op. cit.
- (21) La Quaresma, segons el calendari litúrgic tridentí, és un subcicle dins del cicle pasqual, que comença amb la *dominica septuagesima*. Quaresma vol dir que manquen quaranta dies per a la Pasqua. És un temps de preparació del poble fidel, a través de penitències i dejunis, per a la celebració de la passió i resurrecció de Crist.
- (22) En l'actualitat aquestes dominiques han estat suprimides per la reforma del papa Pau VI (1969).
- (23) Vegeu el diccionari català d'Alcover. Aquest manifesta que el sentit de les lletanies és anterior al cristianisme, i que es realitzaven en l'antiguitat amb la finalitat de demanar a les divinitats del camp la benedicció dels fruits de la terra.
- (24) A.H.S. XV 1. *Manuale Instrumentorum scribanie ecclesiae*. Protocol anònim, enquadernat en pergami, foli 154 pàg. + 1, 14-XII-1588 al 11-XII-1591, 215x315 mm.

BIBLIOGRAFIA

Pergami

Calendari, pergami núm. 59; Arxiu Històric de Sitges (A.H.S.), XVII, 363x379 mm.

Manuscrits

A l'Arxiu Històric de Sitges (A.H.S.):

XV.1, *Manuale instrumentorum scribanie ecclesiae*, Protocol anònim, enquadernat en pergami, fol. 154 pàg. + 1, 14-XII-1588 al 11-XII-1591, 215x315 mm.

Al fons de reserva de la Biblioteca de la Universitat de Barcelona (S.U.B.):

BENIUCASA, Rutilio: *Almanaco perpetuo di...*, Venècia, Pietro Brignonci, 1676. 516 pàgs. + 144 pàgs. 8a. 165 mm.

Breviari i Missal, català. Segona meitat del XVIII, paper, XVIII + 203 fol. 155x105 mm. Manuscrit 1116 segons Miquel Rosell, Francisco; *Inventario general de manuscritos de la Biblioteca de la universidad de Barcelona*, Madrid, 1961.

Calendarium perpetuum secundum usum sancta romanae ecclesiae...; Venècia, 1584, paper, 8a. 166 mm.

MERA, Pablo de: *Tratado de cómputo general de los tiempos*. Madrid, 1614. 512 pàgs. 200 mm.

RUIZ, Pedro: *Calendarium perpetuum e generale breviarii romani, ex decreto sacrosancti concilii tridentini*. Toledo, 1578. 992 pàgs. + 46 pàgs. + 1 full, 8a. 145 mm.

Solutio problematis paschalis; 1703; 12 pàgs. + I-LXXXVIII pàgs. Fol. 250 mm.

STOEFFER, Johannes: *Calendarium romanum magnum*, 1518. 74 fol. 315 mm.

Llibres impresos

ALCOVER, Antoni M., i MOLL, Francesc de Borja: *Diccionari català-valencià-balear*, Palma de Mallorca, 1983. 10 volums.

AMADES, Joan: *Costumari Català*, Ed. Salvat/Ed. 62, Barcelona, 1982. 5 vol.

CAPELLI, A.: *Cronologia, cronografia e calendario perpetuo. Dal principio dell'Era cristiana ai giorni nostri*, Ed. Utrico Hoepli, Milano, 1930.

CORDOLIANI, Alfred: *Le conput ecclésiastique à l'abbaye du Mont-cassin au XIè. siècle*. «Anuario de estudios medievales» Instituto de Historia Medieval de España, Barcelona, 1966.

Les traités de conjunt du Haut Moyen Ages, A.L.M.A. XVII, 1942.

COUDERC, Paul: *El Calendario*, Ed. Salvat, Barcelona, 1956.

Diccionari de la llengua catalana, Fundació Enciclopèdia Catalana, Barcelona, 1982.

GARCÍA PICAZO, Juan: *Sacro chronologico enigma descifrado*, Madrid, 1754.

GARCÍA LARRAGUETA, Santos A.: *Cronología (Edad Media)*, Ed. Universidad de Navarra, Pamplona, 1976.

GARCÍA VILLADA, Zacarías: *Paleografía española*, El Albir, Barcelona, 1974, 2 volums. Làmines i text.

Gran Enciclopèdia Catalana, Ed. Fundació Enciclopèdia Catalana, Barcelona, 1970. 16 volums.

- GRUBBS, Henry A.: *A supplement to the manuscript book collections of Spain and Portugal*, The H.W. Wilson Co., New York, 1935.
- MARTIUS, J.P.: *Tratado de chronologia, geografia e historia*, A.M. Pereira, Lisboa.
- MATEU IBARS, Josefina; MATEU IBARS, Ma. Dolores: *Colectánea Paleográfica de la Corona de Aragón, siglos IX-XVIII*, Ed. Universitat de Barcelona, Barcelona, 1980.
- MILLARES CARLO, Agustín: *Tratado de Paleografía española*, Ed. Espasa-Calpe, Madrid, 1983. 3a. ed. 3 volums.
- MILLAS VALLICROSA, Josep Maria: *Assaig d'història de les idees físiques i matemàtiques a la Catalunya medieval*, «Estudis Universitaris Catalans» sèrie monogràfica núm. 1, Barcelona, 1931.
- Un almanaque portugués del siglo XIV*, II Congreso de Historia de las Ciencias. «Actes, conferences et communications ...» Lisboa, 1935.
- MONCLAU, Pedro Felipe: *Elementos de cronologia*, Barcelona, 1841.
- PÉREZ MILLÁN, J.: *El calendario. Su origen, evolución y reforma*, «Compostellanum» núm. 1 (1956) Santiago de Compostela, 1956.
- PICOT, Jean: *Tablettes chronologiques de l'histoire universelle sacrée et profane, ecclésiastique et civile*, Genève, 1808.
- PORTA, Pascual: *Opúsculo de cronología*, Barcelona, sense especificar data.
- Río, Pedro del: *Compendio metódico y claro de cómputo eclesiástico antiguo y moderno segun los tres afamados sistemas: juliano, metonico y gregoriano*, Madrid, 1790.
- SAMSÓ, Julio: *Algunas observaciones al texto del calendario de Córdoba*, «Al-Qantara» n. 11 (1981) Madrid, 1981.
- SÉDILLOT, A.M.: *Manuel de chronologie universelle*, Paris, 1836.
- VERNET, Joan: *Estudios sobre historia de la ciencia medieval*, Universitat de Barcelona, Universitat Autònoma de Barcelona, Barcelona-Bellaterra, 1979.
- VIVES, José, dr.: *Manual de cronología española y universal*, C.S.I.C., Madrid, 1953.